

‘Noopende ‘t oordeel zijner Vorstl: doorl: over mijne t’zaemenraepsels’

Beleefdheidsverschijnselen in een zeventiende-eeuwse correspondentie

Marcel Bax en Nanne Streekstra

Beleefdheidstheorieën als die van Goffman (1967) en Brown & Levinson (1987) bieden, zo blijkt uit deze historisch-pragmatische case study over de briefwisseling tussen Hooft en Huygens, goede handvatten voor de beschrijving en de verklaring van beleefdheidsverschijnselen in het zeventiende-eeuwse Nederlands. De interpretatie van vroegmoderne beleefdheid is echter een ander chapter. De vraag is namelijk of de toenmalige epistolaire beleefdheidsconventies (soms) niet als ‘spel’ moeten worden opgevat, als een ingenieus ‘doen alsof’. Waar de vroegmoderne culturele elite in hoge mate gepreoccupeerd blijkt met ambigüiteiten, double entendres en andere (non-)verbale vormen van—tot vermaak dienend—‘soet bedroch’, is de vraag aan de orde naar Hooft’s en Huygens’ oprechtheid op het stuk van negatief-beleefd taalgebruik.

1 Inleiding

Een van de doelstellingen van taalbeheersing is het bijdragen tot de theorievorming over het gebruik van taal als communicatiemiddel. Uiteraard is verbale communicatie een verschijnsel met een historische dimensie. In tegenstelling tot wat in het buitenland het geval is (in het bijzonder Duitsland, Engeland, de Scandinavische landen, Canada en de Verenigde Staten), lijkt er bij Nederlandse en Vlaamse taalgebruiksonderzoekers maar weinig belangstelling voor ‘historische taalbeheersing’ te bestaan.¹ In zeker opzicht vormt het (Nederlandse) argumentatieonderzoek, met zijn uitdrukkelijke aandacht voor de klassieke tradities analytica, dialectica en retorica (cf. Van Eemeren et al., 1997), een uitzondering; het betreft daar evenwel overwegend het ‘meta-aspect’, d.w.z. de leer, en niet zozeer de historische gebruikspraktijk.² Sinds de vroege jaren tachtig van de vorige eeuw wordt er binnen het interdisciplinaire kader van de historische pragmatiek zowel synchroon als diachroon onderzoek verricht naar verbale-communicatiepraktijken in vroeger tijden, met het oogmerk om, primair uit empirisch perspectief, de samenhang tussen vormen van taalgedrag en cultuurhistorische contexten te belichten en de ontwikkelingsgang van taalgebruiksconventies en verbale genres te beschrijven en te verklaren (cf. Jacobs en Jucker, 1995; Jucker et al., 1999).

In het navolgende leveren we een proeve van (synchroon) historisch-pragmatisch onderzoek met betrekking tot het zeventiende-eeuwse Nederlands. Meer bepaald betreft het beleefdheidsverschijnselen zoals die naar voren komen in de briefwisseling tussen P.C. Hooft (1581-1647) en Constantijn Huygens (1596-1687). Deze twee persoonlijk bevriende auteurs spelen een belangrijke rol in het intellectuele leven in de eerste helft van de zeventiende eeuw en de te bespreken problematiek werpt een nieuw licht op de interpretatie van het geestelijk klimaat van de vroegmoderne tijd, met name

waar het gaat om conventies en rituelen in kringen van de culturele elite. Door toepassing van pragmatische noties op dit historisch materiaal kunnen enkele intrigerende aspecten van beleefdheid in taalgebruik op een meer geëxpliciteerde wijze worden voorgesteld, waarbij het paradoxale karakter zichtbaar kan worden gemaakt en een mogelijke verklaring beter binnen bereik lijkt te komen.

2 De casus

Kortheidshalve beperken we ons hier voornamelijk tot één casus, waarbij een bepaalde brief uit 1641 centraal staat. De kwestie die hier speelt, is dat Hooft zijn *Neederlandsche Histoorien*—zijn opus magnum, waarin hij de opstand tegen Spanje in de Nederlanden beschrijft—wil opdragen aan stadhouder Frederik Hendrik. Aangezien Hooft in onzekerheid verkeert of de prins een dergelijke opdracht op prijs zal stellen, probeert hij via Huygens, de secretaris van Frederik Hendrik, te sonderen of deze hiermee akkoord is. Bovendien verzoekt hij Huygens om enig advies bij het redigeren van de uiteindelijke tekst van de opdracht. De brief in kwestie (Nr. 1091 naar Van Tricht, 1979, p. 390) luidt als volgt:

Aen den Ridder Constantijn Hujghens, in den Haaghe.

Mijn' Heere,

De pers gaat nu in arbejdt, om twintigh boeken mijner Historien, ejndighende met het overlijden van wijlen Prinse Willem Hooghl. [= *Hoogloflijker*] Gedachtenisse, ter wereldt te brengen. Welke dochter ik wel wenschte zijner Hooghejt toe te wijen, zoo de wensch niet te vermeetel waare; ende bid, derhalven U. Ed. Gestr. [= *Uwe Edele Gestrengheit*] (die 't gelieve dit aanverghen voor andren in duister te laaten) eens t'onderstaan, oft de zelve zulx met goeden ooghe zoude kunnen aanschouwen, dan oft zij liever zaaghe dat ik mij dies onthielde. Indien 't zijn' H^t [= *Hoogheit*] niet onaangenaam zal zijn, dat ik ze haar opdraaghe, zoo heeft U. Ed. Gestr. van mij, des verwittight, een ontwerp des briefs van toëjghening te verwachten, om, door U. Ed. Gestr. ijjetwes verschikt en opgetooijt te worden, naar de tits van 't Hof. Nieuwe moejte: die ik nochtans vertrouwd, dat mij te beste zal afge-noomen warden, zoo vastelijk, als U. Ed. Gestr. vertrouwen magh, eeuwelijk te willen weezen,

Mijn' Heere

U. Ed. Gestr.

Onderdaansten, ootmoedighsten
dienaar,
P.C. Hóóft.

T'Amsterdam, den 7^{en} van
Slaghtmaant. 1641.³

De strekking van deze brief is niet voor tweeërlei uitleg vatbaar: Hooft wil zonder meer dat Huygens voor hem aan 't werk gaat. In termen van Goffman (1967) is hier sprake van een situatie met potentieel gezichtsbedreigende activiteiten; immers, Huygens' 'face' kan hier mogelijk geschonden worden.⁴ Het valt dan ook te verwachten dat Hooft zijn verzoek zó inkleedt, dat door gebruikmaking van 'face'-georiënteerde

beleefdheidsstrategieën een optimaal gezichtsbehoud resulteert. De hier bedoelde beleefdheidsstrategieën bieden dus compensatie voor het gezichtsbedreigende karakter van Hoofds appèl op Huygens.

3 Positieve en negatieve beleefdheid

Zoals bekend, is door Brown & Levinson (1987) een theoretisch kader ontwikkeld dat het mogelijk maakt deze beleefdheidsverschijnselen systematisch in kaart te brengen. Het onderscheid tussen ‘positieve’ en ‘negatieve’ beleefdheid is daarbij van wezenlijk belang. Bij positieve beleefdheid wordt een ‘Face Threatening Act’ (FTA) gecompenseerd door elementen die voortkomen uit de intentie tegemoet te komen aan het ‘positieve gezicht’ van de recipiënt. ‘Waardering’, ‘erkenning’ en ‘gezamenlijkheid’ vormen daarbij sleutelbegrippen. Negatieve beleefdheid richt zich op het ‘negatieve face’ dat gerelateerd is aan het intact laten van de handelingsvrijheid van de ander. Formuleringskenmerken zijn dan vooral te vinden in de afzwakkende en verontschuldigende sfeer, waardoor een FTA zoveel mogelijk geminimaliseerd wordt.

Op welke wijze gaat Hooft nu precies te werk en hoe verhouden de gekozen strategieën zich tot elkaar? Om deze vragen te beantwoorden bezien we de brief wat meer in detail. Op het eerste gezicht ziet de brief er bijzonder beleefd uit. De aanhef, het gebruik van *U Ed Gestr* en de afsluitende formulering suggereren respect en geven het gevoel dat de brief uit een optiek van beschaafde chic met gepaste eerbied is geschreven.⁵ Toch is dit maar ten dele het geval. *Mijn’ Heere* vormt weliswaar een beschaafde (negatief-beleefde) aanhef, maar is niet écht bijzonder. Met *Mijn’ Heere* wordt in kringen van de auteur een minimale vormelijkheid in acht genomen. Informelere varianten zijn dan ook niet goed denkbaar, opgetuigdere vormen daarentegen wèl. Hetzelfde geldt voor de als zodanig negatief-beleefde vorm *U. Ed. Gestr.*, een 3e pers. sg. vorm die destijds (naast *U Ed*) echter als standaardvorm in epistolaire teksten kon gelden. Qua aanspreekvormen doet zich dus géén bijzondere ‘negatieve beleefdheidsstrategie’ voor op het niveau van de formulering.

Wat de feitelijke, concrete verzoeken betreft, ziet het eerste er als volgt uit:

ende bid, derhalven U. Ed. Gestr. (die ‘t gelieve dit aanverghen voor andren in duister te laten) eens t’onderstaan, oft de zelve zulk met goeden ooghe zoude kunnen aanschouwen, dan oft zij liever zaaghe dat ik mij dies onthielde. (vgl. Noot 3, zin 2b)

Als we even afzien van de bijzin die tussen haakjes staat genoteerd, dan kunnen we hier enkele karakteristieke realiseringen van beleefdheid aanwijzen. Met *derhalven* geeft Hooft een nadere motivering voor zijn verzoek. *Derhalven* verwijst immers naar de omstandigheden die in zin 1-2a (het *exordium*, vgl. Noot 5) zijn genoemd. Brown & Levinson (1987) classificeren het formuleringskenmerk ‘giving reasons’ bij een FTA als een positieve beleefdheidsstrategie. Overigens valt hier het gebruik van het woordje *eens* op. Aangezien het gebruik van modale partikels van deze soort (cf. Foolen, 1993) ten doel heeft de ‘bezwaarlijke inbreuk’ op iemands handelingsvrijheid af te zwakken en het ‘negatieve face’ te compenseren, dient het woordje *eens* hier worden opgevat als een markeerder van negatieve beleefdheid (cf. Brown en Levinson, 1987).

Voor het ingebede verzoek een en ander niet verder door te vertellen, is de gekozen formulering conventioneel indirect. Het betreft hier namelijk een van de ‘preparatory conditions’ in de zin van Searle (1969) bij het eigenlijke verzoek. Brown &

Levinson (1987) rekenen conventioneel indirecte taalvormen tot de negatieve beleefdheidsstrategieën. De gekozen syntactische constructie met het impersonale verbum *gelieven* (met *die* als indirect object) en het gebruik van de aanvoegende wijs versterken nog het ‘negatief-beleefde’ aspect van het verzoek (cf. Brown & Levinsons (1987) ‘impersonalize’). Ditzelfde tussenzinnetje kan evenwel ook, zo niet beter, geheel anders worden geïnterpreteerd waar het de beleefdheidsduiding betreft. De gebruikte formulering kan immers ook wijzen op Hoofts overtuiging dat Huygens hem als vanzelfsprekend hierin zal volgen. Zo bezien is er eerder sprake van het tot uiting brengen van vertrouwen dan van respect. Met andere woorden, de relatieve bijzin getuigt eerder van een relatie die gebaseerd is op wederzijds vertrouwen dan van een respectvolle attitude. Het betreft hier dan een uiting van positieve beleefdheid.

Hooft blijkt er ook elders van uit te gaan dat Huygens zonder meer genegen is de nodige medewerking te verlenen:

Indien ‘t zijn’ H^t niet onaangenaam zal zijn, dat ik ze haar opdraaghe, zoo heeft U. Ed. Gestr. van mij, des verwittight, een ontwerp des briefs van toëjghening te verwachten, om, door U. Ed. Gestr. ijetwes verschikt en opgetooijt te worden, naar de tits van ‘t Hof. (vgl. Noot 3, zin 3)

De participium-constructie *des verwittight* komt neer op een (inferentieel) indirect verzoek om Hooft in te lichten zodra de gevraagde toestemming verkregen is. Waar het hier om gaat, is dat Hooft op voorhand uitgaat van Huygens’ bereidheid dat te doen. Hoewel de onpersoonlijke formulering op zich als negatief-beleefd kan gelden, vormt het indirect uitgesproken vertrouwen een sterke aanwijzing voor ‘gemeenschappelijkheid’ (cf. de strategieën ‘be optimistic’ en ‘common ground’ bij Brown en Levinson). Op grond daarvan moet dan tot een positief-beleefde verstandhouding worden geconcludeerd.

Iets dergelijks geldt ook voor het verzoek in engere zin. Hooft zal een ontwerp-tekst sturen en geeft aan dat Huygens verbeteringen moet aanbrengen. Hoewel Hooft strikt genomen dit verzoek niet met zoveel woorden uitspreekt (het moet worden afgeleid uit de doelbepaling), en bovendien een verzachtend *ijetwes* (‘enigermate’) gebruikt – dus twee maal negatieve beleefdheid hanteert –, is de aansporing als zodanig op te vatten als extreem positief-beleefd, als we afgaan op het gemak waarmee Hooft rekt op Huygens’ medewerking.

In de flatteuze afsluiting—de *peroratio* (vgl. Noot 5)—toont Hooft zijn waardering voor de te nemen moeite:

Nieuwe moeijte: die ik nochtans vertrouw, dat mij te beste zal afgenoomen warden, zoo vastelijk, als U. Ed. Gestr. vertrouwen magh, eeuwelijk te willen weezen./ Mijjn’ Heere/ U. Ed. Gestr./ Onderdaansten, ootmoedighsten/ dienaar./P.C. Hóóft. (vgl. Noot 3, zin 4)

De woordkeus *Nieuwe moeijte* indiceert dat Hooft zich ervan bewust is dat hij een beroep op Huygens’ bereidwilligheid doet, en dat zijn verzoek ongelegen kan komen, op grond waarvan de formulering kan worden opgevat als een verontschuldiging, in Brown & Levinsons classificatie (1987) een voorbeeld van negatieve beleefdheid. Deze negatieve beleefdheid is evenwel ondergebracht in een complexe constructie waarin een vertoon van positieve beleefdheid overheerst. Hooft is niet alleen ‘optimistisch’ (cf. Brown & Levinson, 1987) met betrekking tot Huygens’ medewerking, maar hij wijst ook op ‘wederkerigheid’: er is een soort uitruil van wederzijds vertrouwen. Deze blijken van positieve beleefdheid zijn echter ingebed in een formulering die af-

gesloten wordt met een overdreven maar conventioneel betoon van nederigheid. In termen van Brown & Levinson (1987) is dit laatste een voorbeeld van de ‘humiliative mode’ van negatieve beleefdheid.

4 Paradoxe communicatie?

Wanneer we deze brief van Hooft in z'n geheel overzien, worden we getroffen door een zekere paradox. Het probleem is te herleiden tot de kwestie van het vermengen van niet zonder meer verenigbare taalgebruiksstrategieën. Descriptief zijn de vier verzoeken in de *propositio* (vgl. Noot 5) gemodelleerd volgens het patroon van de negatieve beleefdheid. Tezelfdertijd vallen (met uitzondering van het eerste verzoek) alle verzoeken onder het regime van een positief-beleefd perspectief van gemeenschappelijkheid en wederkerigheid. Deze ‘tweeledige’ benadering, die bovendien gegeven de extreme vormen nogal ‘gemarkeerd’ aandoet, komt eveneens sterk tot uiting in de *peroratio*.

Het ‘hybride’ karakter van Hoofts brief op het stuk van beleefdheid kan natuurlijk op een inconsistente werkwijze duiden. Aannemelijker is dan te veronderstellen dat Hoofts gebruik van zowel negatieve als positieve beleefdheidsstrategieën een cultureel bepaalde methode is om de ‘rituele balans’ (Goffman, 1967) tussen schroom en zelfbewustheid en/of betrokkenheid en afstandelijkheid tot stand te brengen (cf. Brown & Levinson, 1987). Gezien het opmerkelijke contrast tussen de negatief- en positief-beleefde elementen in Hoofts brief, lijkt echter die zienswijze vooral in aanmerking te komen die uitgaat van een authentieke en een meer spelgerichte component. Meer in concreto denken wij dat de verschijnselen van positieve beleefdheid oprecht gemeend zijn, terwijl de onderdanige en overgedienstige bewoordingen eerder herleidbaar zijn tot een kunstig spel van schijn.

5 Aanvullende evidentie

Om de laatste veronderstelling kracht bij te zetten, is het dienstig andere brieven van Hooft aan een nader onderzoek te onderwerpen waar het gaat om vertoon van negatieve beleefdheid die bezwaarlijk als oprecht kan worden opgevat. De casus die ons vertrekpunt vormde, verkrijgt op deze wijze ook meer context en reliëf. Het hieronder te presenteren materiaal (steeds afkomstig uit Van Tricht, 1976, 1977, 1979) behelst uiteraard een selectie, maar kan qua formuleringsskenmerken als representatief worden aangemerkt.

De brief van 5 december 1641 van Hooft aan Huygens (Nr. 1093 in Van Tricht) illustreert op overtuigende wijze hoe vaardig Hooft negatieve beleefdheidsstrategieën weet te hanteren.

Hierbij, dan, gaat een ontwerp [= *concept* (van de tekst van de opdracht aan *Frederik Hendrik*)], dat ik U. Ed. Gestr. oordeel aallijk [= *volledig, geheel en al*] onderwerp, om verbeetert, besnoeyt [= *beknot*], gerekt [= *uitgebreid*] oft gekrompen [= *ingekort*], jaa ook [= *ja zelfs*] heel [= *helemaal, ‘radicaal’*] verandert te worden, naar dat U. Ed. Gestr. zal goedt denken mij voor te schrijven [= *te bevelen*], wanneer zij eens ziet haere bezigheden eenigh uurken t'ontfutselen [= *wanneer u eens kans ziet u een momentje te ontrekken aan uw (drukke) werkzaamheden*].

Ook hier zien we een FTA, gecompenseerd door een bijkans onbegrensde reeks negatieve beleefdheidsformuleringen. Alle denkbare opties worden voor Huygens aangereikt en open gelaten. Voor Huygens zal het ook slechts *eenigh uurken* vergen om het gevraagde werk, waartoe Hoofts vernuft kennelijk ontoereikend is, te verzetten. Minimalisering van het mogelijk vrijpostige verzoek – gebruik van negatieve beleefdheid derhalve – is hier evident aanwezig. Nadere beschouwing leert echter dat Hoofts afhankelijkheid en ondergeschiktheid niet oprecht kan zijn. De overdadige, zo niet redundante, opsomming is slechts quasi-serieus en moet primair als scherts geduid worden. Daarmee valt Hoofts frasering wat de intentie ervan betreft linea recta te plaatsen in de categorie ‘positieve beleefdheid’ (cf. Brown & Levinson, 1987).

Ook andere secties van brieven, overigens steeds in dezelfde context van de lotgevallen van de *Neederlandsche Histoorien*, laten zien dat Hooft zich expliciet in een nederige en afhankelijke positie manoeuvreert en welbewust speelt met negatieve beleefdheidsformuleringen. De volgende twee voorbeelden (te vinden in resp. Nr 1093 en 615 in de editie-Van Tricht) maken dat nog eens duidelijk:

Op de rest versta ik mij eeven weinigh met d'onervaarendsten in de tightsigheden van 't Hof [= *van het overige heb ik even weinig verstand als de onkundigsten in de modieusheden van het hof*]. Ende is derhalven benooidigt, met onejghe pluymen te pronken [= *met andermans veren te pronken (namelijk die van Huygens, aangezien deze Hoofts concept moet 'herschrijven')*], Mijn' Heere./ U. Ed. Gestr./ Eighenste [= *meest toegenegen*], onderdaanste/ dienaar./ P.C. Hóóft.

D'afschriften [= *de ('in het net' geschreven) kopieën (van nieuwe hoofdstukken van de Histoorien)*] voltoghen zijnde [= *wanneer deze voltooid zijn*], zullen, hoop ik, gelijk d'andre [*versta: de reeds ter beoordeling voorgelegde eerdere hoofdstukken*], eens de eere [= *het voorrecht*] genieten, van hunne ongeschiktheden [= *gebreken*] te zien richten [= *gecorrigeerd te zien*], door het tuchtmaghtig [= *tot verbeteren in staat zijnde*] oordeel uwer Ed. gestr.

Hoofts voornamelijk gespeelde bescheidenheid treedt eveneens aan de dag als hij zelfbedachte aanduidingen bezigt voor zijn imposante *Neederlandsche Histoorien*, in feite zijn levenswerk waaraan hij gedurende een lange reeks van jaren zijn beste krachten gewijd heeft. Een treffend voorbeeld vormt *mijne t'zaemenraepsels* (zowel in Nr. 641 [= onderstaand citaat], alsook in Nrs. 772 en 871):

'T geen in crepusculo [= *in vage bewoordingen*], door U. Ed. Gestr. noopende [= *met betrekking tot*] 't oordeel zijner Vorstl: doorl: [*bedoeld is: Frederik Hendrik*] over mijne t'zaemenraepsels [= *allegaartje, ratjetoe (bedoeld is: de Histoorien)*]; wordt mij door den Heere Wijtz wat onbewimpelder voorgesteld [= *meer onomwonden voorgehouden*].

Daarnaast lezen we elders nog: *mijmeringen, misgeboorten* en vooral ook *wanschepsels* (resp. in Nrs. 611, 615 en 640). We hebben hier zeker te doen met een stilistisch procédé, enigszins verwant met zelfironie, dat een specifieke en genuanceerde interpretatie vereist. Het onbekrompen vertoon van negatieve beleefdheid richting Huygens moet in dit licht grotendeels óók als een (literaire) pose worden opgevat. Het spelen met formuleringen en het aftasten van de grenzen van de epistolaire conventies passen echter in een algemener beeld (cf. Beetz, 1999; Burke, 2000).

6 Spel en aemulatio

Elegante en subtiële gevatheid is een opmerkelijke eigenschap van Hoofts en Huygens' briefstijl in correspondenties van de hier besproken soort; deze vernuftige esprit treedt met enige regelmaat aan de dag in geestige reacties op elkaars fraseringen, waarbij ze elkaar trachten te overtreffen en te overbluffen. In dit opzicht vormt hun epistolaire communicatie een bijzondere proeve van 'verbal dueling' in de zin van Dundes et al. (1972) en Labov (1972), een – zeker ook historisch gezien – uiterst productieve vorm van ritueel taalgedrag (cf. Bax, 1999, 2002; Parks, 1990). Waar beide auteurs een grondige klassieke vorming hebben ondergaan en beiden in de ban zijn van de Renaissancistische gefixeerdheid op moderne taal-sensibiliteit, ligt het voorts beslist in de rede te veronderstellen dat ze de 'aemulatio-gedachte' ook betrekken op hun briefstijl. De bekende reeks 'translatio-imitatio-aemulatio' (cf. Warners, 1956/1957), die vooral bij de vervaardiging van poëzie en drama steeds op de achtergrond meespeelde, zal zeker ook in de epistolaire kunst (want zo kunnen we briefwisselingen op dit niveau wel degelijk beschouwen) een niet onbelangrijke factor zijn geweest. Het opzettelijke karakter ervan en de hoge mate van herkenbaarheid versterken nog de zienswijze dat Hooft en Huygens bij wijlen verwickeld zijn in een aemulatio-spel.

Een typerend voorbeeld van zo'n 'rituele krachtmeting' (cf. Bax & Streekstra, 2003), die denkkelijk niet alleen tot vermaak diende maar de auteurs tevens de mogelijkheid bood hun superieure 'taalbeheersing' te laten uitkomen, vormt het brievenpaar dat betrekking heeft op het kostbare zilveren waterbekken dat Frederik Hendrik aan Hooft ten geschenke gaf als dankbetuiging voor de aan hem opgedragen *Neederlandsche Histoorien*. Het eerste fragment is afkomstig uit een brief van Huygens aan Hooft (Nr. 1139 editie-Van Tricht); het tweede fragment vormt de reactie van Hooft hierop (Nr. 1141):

U. E. gelieve de saeck [*bedoeld is: het geschenk*] bij het goede hand-vatt te nemen [*versta: goed op te vatten*], ende dese lichte silvere erkeneniss [= *blijk van erkentelijkheid*] niet anders te houden, als voor een' schaduwe [= (*slechts*) een *flauwe afspiegeling*] van de gewichtighe gulde woorden die s. Hooch' ten prijse van U.E. doorluchtighe werck te meermalen [= *herhaaldelijk*] heeft uijtgesproken.

Haare goude, waar af U. Ed. gestr. gewaaght, konnen de waarde mijner koopere woorden ook wijde genoeg opweeghen, zonder zoo veel silvers aan de doorslaande schaal te hangen [*versta: de gouden woorden van de Prins, waar u aan refereert, wegen al ruimschoots op tegen mijn koperen woorden (bedoeld is: de Histoorien), ook zonder dat er zo veel zilver (bedoeld is: het geschenk) aan de toch al doorslaande weegschaal wordt toegevoegd*].

Waar Huygens stijlvol gewaagt van *silvere erkentnisse* en *gulde woorden*, weet Hooft hem te overtroeven door te repliceren in termen van *goude*, *koopere* en *silvers*.

De volgende twee voorbeelden (genomen uit resp. Nrs. 1139 en 1141) laten dat in ander verband nogmaals zien:

U.E.E. gonnen mij het uijtstellen [= *moogt gij (3e pers. pl., namelijk: Hooft en zijn eega) mij het uitstel (van een bezoek aan hen) gunnen*], dat ick mijn selven misgon [= *dat ik mijzelf node gun*], ende versekeren sich [= *en moogt gij ervan verzekerd zijn*] dat ick leve ende sterven sal. / Mijn Heer./ [*als uw*] Beider ootmoedigste dien' / CHuygens.

en mij vlaaijende, met denken [= *mijzelf vlelend met de gedachte*], Herois summi dextrâ cadis [= *ge valt door de hand van de grootste held*], ben der glooririjke armoede getroost [= *aanvaard ik moedig*], die mij zal in mijn graf doen draaghen den tijtel./ Mijn' Heere, van/ U. Eed. Gestr./ Hoewel ootmoedighsten, nochtans/ verplichtsten dienaar./ P. C. Hóóft.

Huygens verklaart bij *leve ende sterven* Hoofts dienaar te zullen zijn, terwijl Hooft in speelse rivaliteit, al aemulerend, in antwoord daarop verklaart Huygens' dienaar te willen zijn zelfs ná zijn sterven: *in mijn graf doen draaghen den tijtel van U Eed. Gestr. (...) dienaar.*

7 Register en netwerk

Wanneer we nu in de correspondentie Hooft-Huygens het hierboven gesignaleerde type negatieve beleefdheid aantreffen, moeten we beseffen dat deze 'rituele' beleefdheid slechts in beperkte kring werd toegepast. In correspondentie van een meer praktische soort, ook waar de familie of de beroepsuitoefening aan de orde is, blijft het gebruik van negatief-beleefde 'overstatement' achterwege (cf. Streekstra & Bax, 2004). Omgekeerd bezigt Hooft in zijn dankbrieven aan Frederik Hendrik uitsluitend negatief-beleefde strategieën en vinden we geen spoor van positieve beleefdheid. De vormen van negatieve beleefdheid van Hooft die we eerder bespraken in het kader van de briefwisseling met Huygens, moeten dus gezien worden als een bijzondere vorm van 'doen alsof'. Ze vormen in dit opzicht een speciale verschijningsvorm van het vroegmoderne concept van 'simulatio', waarbij het spelen met conventies een belangrijk punt van aandacht vormt.

De vroegmoderne tijd, toen het openbare leven sowieso al sterk in het teken stond van uiterlijk vertoon, gekunstelde manieren en façade-gedrag (cf. Burke, 1987; Muir, 1997), blijkt een periode te zijn geweest waarin ook gevoeligheid voor vormen van misleiding en valse voorstelling van zaken onmiskenbaar op de voorgrond trad, met name op het artistieke vlak (cf. Van Houdt et al., 2002). We hoeven slechts te denken aan *simulatio*, *dissimulatio* en *imitatio*, maar ook aan ironie, mystificatie en falsificatie. Op poëtisch terrein kennen we natuurlijk ook de 'metaphysical poetry' met z'n paradoxen en 'conceits' (cf. Streekstra, 1994). Waar de culturele elite van de vroegmoderne tijd zich verlustigde in de dubbelzinnigheden van het taalspel, met meerdere woordbetekenissen en andere ambiguïteiten, wekt het geen verbazing dat ook het spel met epistolaire conventies een eigen plaats verkreeg binnen het selecte netwerk van gelijkgestemden. We kunnen zelfs wel stellen dat *soet bedroch* (bedrog als vermaak) in de vorm van de paradoxale hantering van beleefdheidsstrategieën zoals die in de Hooft-Huygens correspondentie naar voren komt, als een markeerder kan gelden voor hen die tot de 'in-group' behoorden.

Noten

1. De notie 'weinig belangstelling' impliceert dat in verband met het thema 'het gebruik van de Nederlandse taal in historische contexten' slechts naar een beperkt aantal (Nederlandse) publicaties verwezen kan worden. Met betrekking tot schriftelijk taalgebruik dient in elk geval Geels studie (1989) over historische ontwikkelingen binnen het Nederlandse

schrijfonderricht genoemd te worden, alsmede die van Jansen (1996) en Lentz, Jansen en Feenstra (2000) over de geschiedenis van instructieve teksten, inzonderheid kookrecepten; Jansen en Lentz (1998) beschrijven historische veranderingen die het gebruik van leestekens in zulke teksten betreffen. Wat het mondelinge taalgebruik aangaat, zowel Tiemessen (1997) als Lentz (1997) werpt licht op de (cultuur-)historische bepaaldheid van de openingsfase van Nederlandse telefoongesprekken; in dit bestek zij voorts verwezen naar historisch-pragmatische onderzoeken over ritueel taalgedrag zoals verbeeld in Middel nederlandse ridderromans en andere pre-moderne epische teksten (Bax 1981, 1984, 1991a) en studies waarin conversationele aspecten van vroegmoderne Nederlandse toneeldialogen worden belicht (Bax 1987, 2000, 2001; Bax & Vuijk 1990).

2. Onder de weinige uitzonderingen op deze algemene kenschets rekene men Bax' artikel (1991b) over argumentatief taalgebruik in Vondels *Lucifer*, alsook de publicaties van Van Eemeren & Houtlosser (1998, 2003) over de *Apologie* van Willem van Oranje.

3. *Vertaling*: Aan Ridder Constantijn Huygens, te Den Haag./ Mijnheer./ [1] De [druk]pers bevindt zich thans in barensnood [= *is momenteel druk doende*] om [de eerste] twintig boeken [= '(hoofd)afdelingen'] van mijn *Histoorien*, eindigend met de dood van wijlen Prins Willem [van Oranje]—aan wie wij de meest lofwaardige herinneringen bewaren—het levenslicht te doen aanschouwen. [2a] [En] Deze dochter [= *de Histoorien*] zou ik graag aan zijne Hoogheid [= *Prins Frederik Hendrik*] opdragen, indien die wens niet te overmoedig is; [2b] daarom verzoek ik u (wie het behagen moge dit verzoek [*te weten: dat wat volgt*] voor derden te verzwijgen) eens na te gaan of hij [= *Frederik Hendrik*] daar [= *de bedoelde opdracht*] welwillendheid tegenover zou staan of dat hij liever zou zien dat ik mij daarvan onthield. [3] Indien het zijne Hoogheid niet onwelgevallig is dat ik ze [= *de Histoorien*] aan hem opdraag, dan kunt u van mij, wanneer ik daarvan in kennis ben gesteld, een concept van de [*in de Histoorien af te drukken*] opdracht tegemoet zien, die door u een beetje veranderd [*'aangepast'*] en verfraaid dient te worden, conform de mode aan het hof. [4] [*Dit impliceert het leveren van een*] Nieuwe inspanning, waarvan ik niettemin vertrouwd dat die in de beste zin wordt opgevat, net zo vast als u vertrouwen kunt, dat (P.C. Hooft [= *subject*]) voor eeuwig wil zijn, / mijnheer/ uw/ meest onderdanige, meest nederige/ dienaar./ Amsterdam, 7/ november 1641. (Bij deze vertaling, evenals bij het maken van de glossen op de hieronder nog te bespreken briefcitaten, hebben wij ons mede laten leiden door de annotaties in Van Trichts voorbeeldige tekstuitgave).

4. Wellicht ten overvloede zij gemeld dat de 'face'-problematiek in kwestie meer aspecten omvat. Zo is niet alleen het 'face' van de geadresseerde, Huygens dus, in het geding, maar ook dat van de briefschrijver zelf, aangezien het vragen om bemiddeling en advies—c.q. het zich in een afhankelijke positie stellen—een aantasting van Hoofts eigen '(negatieve) face' impliceert (cf. par. 3). Op de achtergrond speelt denkkelijk ook het 'face' van Frederik Hendrik nog een rol. Immers, het onthouden van toestemming (i.c. om de *Neederlandsche Histoorien* aan hem op te dragen) zou niet enkel in gezichtsverlies voor Hooft resulteren; zijn eventuele weigering de opdracht te aanvaarden zou uiteraard ook hoogst ongenoeglijk zijn voor de Prins zelf. Ook met het *ongevraagd* aan de Prins opdragen, door Hooft, van zijn geschiedwerk zijn aanzienlijke 'face'-risico's gemoeid: deze zou daar immers gemakkelijk aanstoot aan kunnen nemen; blijkens een andere met onze casus verbonden brief (i.c. Nr. 1093, eveneens aan Huygens) is Hooft zich in elk geval terdege bewust van *soober behaeghen, wel eer geschept bij zijn' Hoogheit ujt de toëjghening van eenigh letterwerk*, d.w.z. het geringe welgevallen dat zijne Hoogheid eerder had in het—ongevraagd—opdragen aan zijn persoon van een letterkundig werk. Het ligt dan ook in de rede te veronderstellen dat de vrees de Prins voor het hoofd te stoten—en aldus zelf ook 'face'-averij op te lopen—Hoofts opmerkelijk behoedzame handelwijze motiveert, inzonderheid het inschakelen van een 'intermediair' (i.c. Huygens). Een niet onbelangrijk bijkomend motief is ongetwijfeld dat Hooft, gegeven zijn principiële keus de *Histoorien* in

het Nederlands te schrijven in plaats van in *zijver Latijn*, in die tijd een voor de hand liggende alternatief (cf. Nr. 640, aan Jacob Wijtz, bevelhebber der strijdkrachten), zich genoodzaakt had gezien een groot aantal neologismen te introduceren; hij houdt er echter rekening mee dat *de hardigheid der pujrduitsche woorden* niet naar de smaak van de Prins zal zijn (hoe onzeker Hooft is over zijn taalinnovaties blijkt duidelijk uit zijn briefwisseling met verschillende vooraanstaande correspondenten). Voor alle duidelijkheid, in deze bijdrage gaat het ons niet om het bedoelde 'face'-complex in zijn totaliteit, maar enkel om de vraag op welke wijze Hooft, gegeven de inkleding van zijn verzoeken aan Huygens, rekening houdt met diens 'face'-behoeften.

5. Met betrekking tot het aspect 'tekstverzorging' zij er terzijde nog op gewezen dat de globale inrichting van Hoofts brief volledig spoort met de destijds vigerende (Erasmiaanse) epistolaire retorica: de volzinnen 1 en 2a behelzen het *exordium*, 2b en 3 vormen de *propositio*, terwijl zin 4 de *peroratio* uitmaakt (cf. de vertaling in Noot 3).

Literatuur

- Bax, M.M.H. (1981). Rules for ritual challenges: A speech convention among medieval knights. *Journal of Pragmatics*, 5, 423-444.
- Bax, M.M.H. (1984) Conversatie-analyse als filologisch instrument. De tweegesprekken in het Oudhoogduitse *Hildebrandlied* en het Middelnederlandse *Van den ouden Hildebrant*. In J.J.T.M. Tersteeg & P.E.L. Verkuyl (Eds.), *Ik ga daer ic hebbe te doene* (pp. 15-44). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Bax, M.M.H. (1987). Huygens als dialoogschrijver. De gespreksvoering in *Trijntje Cornelis* in pragmatisch perspectief. In N.F. Streekstra en P.E.L. Verkuyl (Eds.), *Huygens in Noorder Licht. Lezingen van het Groningse Huygens-symposium* (pp. 45-67). Groningen: s.n.
- Bax, M.M.H. (1991a) Historische Pragmatik: Eine Herausforderung für die Zukunft. Diachrone Untersuchungen zu pragmatischen Aspekten ritueller Herausforderungen in Texten mittelalterlicher Literatur. In D. Busse (Ed.), *Diachrone Semantik und Pragmatik. Untersuchungen zur Erklärung und Beschreibung des Sprachwandels* (pp. 197-215). Tübingen: Niemeyer Verlag.
- Bax, M.M.H. (1991b). De engel van de wanhoop. De argumentatie rond het opstandsmotief in Vondels *Lucifer*. *De Nieuwe Taalgids*, 84(2), 97-117.
- Bax, M.M.H. (1999). Ritual levelling. The balance between the eristic and the contractual motive in hostile verbal encounters in mediaeval romance and early-modern drama. In A.H. Jucker et al. (Eds.), *Historical Dialogue Analysis* (pp. 35-80). Amsterdam: Benjamins.
- Bax, M.M.H. (2000). Ritual discord and the contractual framework. An essay on a paradoxical framing device of the early modern theatre and its foundation in oral tradition and mimetic culture. *Semiotica*, 132(1/2), 25-74.
- Bax, M.M.H. (2001). Historical frame analysis. Hoaxing and make-believe in a seventeenth-century Dutch play. *Journal of Historical Pragmatics*, 2(1), 33-67.
- Bax, M.M.H. (2002). Rites of rivalry. Ritual interaction and the emergence of indirect language use. *Journal of Historical Pragmatics*, 3(1), 61-105.
- Bax, M. & Streekstra, N. (2003). Civil rites. Ritual politeness in early modern Dutch letter-writing. *Journal of Historical Pragmatics*, 4(2), 303-326.

- Bax, M.M.H. & Vuijk, W. (1990). 'Wy porren natuere tot hovaerdijen'. Taalhandlingsconventies van sinnekens in het zestiende-eeuwse rederijkerstoneel. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 106, 15-39.
- Beetz, M. (1999). The polite answer in pre-modern German conversation culture. In A.H. Jucker et al. (Eds.), *Historical Dialogue Analysis* (pp. 139-166). Amsterdam: Benjamins.
- Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, P. (1987). *Historical Anthropology in Early Modern Italy: Essays on Perception and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burke, P. (2000). A civil tongue: Language and politeness in early modern Europe. In P. Burke, B. Harrison & P. Slack (Eds.), *Civil Histories: Essays Presented to Sir Keith Thomas* (pp. 31-48). Oxford: Oxford University Press.
- Dundes, A., Leach, J.W. & Özkök, B. (1972). The strategy of Turkish boys' verbal duelling rhymes. In J.J. Gumperz & D. Hymes (Eds.), *Directions in Sociolinguistics* (pp. 130-160). New York: Holt, Reinhart & Winston.
- Eemeren, F.H. van, Grootendorst, R., Snoeck Henkemans, F. et al. (1997). *Handboek Argumentatietheorie. Historische achtergronden en hedendaagse ontwikkelingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (1998). William the Silent's argumentative discourse. In F.H. van Eemeren, R. Grootendorst, J.A. Blair & C.A. Willard (Eds.), *Proceedings of the Fourth Conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 168-171). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (2003) De retoriek van Willem van Oranjes Apologie in dialectisch perspectief. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 25(1), 57-74.
- Foolen, A.P. (1993) *De betekenis van partikels: een dokumentatie van de stand van het onderzoek, met bijzondere aandacht voor 'maar'*. Wageningen: Ponsen & Looijen.
- Geel, R.J. (1989). *Niemand is meester geboren. Geschiedenis van het Nederlandse schrijfvaardigheidsonderwijs in de negentiende en twintigste eeuw*. Muiderberg: Coutinho.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual. Essays in face-to-face behavior*. Garden City, NY: Doubleday.
- Houdt, T. van, Jong, J.L. de, Kwak, Z., Spies, M. & Vaeck, M. van (Eds.) (2002). *On the Edge of Truth and Honesty. Principles and Strategies of Fraud and Deceit in the Early Modern Period*. Leiden: Brill.
- Jacobs, A. & Jucker, A.H. (1995). The historical perspective in pragmatics. In A.H. Jucker (Ed.), *Historical Pragmatics: Pragmatic Developments in the History of English* (pp. 3-33). Amsterdam: Benjamins.
- Jansen, F. (1996). Men neme... Over de diachronie van het functionele genre 'kookrecept'. *Tekst[blad]*, 2(3), 11-18.
- Jansen, F. & Lentz, L. (1998). Hoe de volzin leegliep. De historische ontwikkeling van het leestekensysteem in kookrecepten. *Tekst[blad]*, 4(2), 2-6.
- Jucker, A.H., Fritz, G. & Lebsanft, F. (1999). Historical dialogue analysis. Roots and traditions in the study of the Romance languages, German and English. In A.H. Jucker et al. (Eds.), *Historical Dialogue Analysis* (pp. 1-33). Amsterdam: Benjamins.

- Jucker, A.H., Fritz, G. & Lebsanft, F. (Eds.) (1999). *Historical Dialogue Analysis*. Amsterdam: Benjamins.
- Labov, W. (1972). Rules for ritual insults. In W. Labov (Ed.), *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular* (pp. 297-353). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lentz, L. (1997). The history of opening sequences in Dutch telephone conversations. In L. Lentz & H. Pander Maat (Eds.), *Discourse Analysis and Evaluation: Functional Approaches* (pp. 87-110). Amsterdam: Ropodi.
- Lentz, L., Jansen, F. & Feenstra, J. (2000). Een steeds minder deskundige lezer? Fragmentering en detaillering in instructieve teksten van 1500 tot heden. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 22(1), 1-21.
- Muir, E. (1997). *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parks, W. (1990). *Verbal Dueling in Heroic Narrative. The Homeric and Old English Traditions*. Princeton: Princeton University Press.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Streekstra, N.F. (1994). *Afbeeldingsrelaties. Een taal- en letterkundig essay over Huygens' Donne-vertalingen*. Proefschrift. Groningen: RUG.
- Streekstra, N. & Bax, M. (2004, te verschijnen). Socio-pragmatic aspects of seventeenth-century Dutch letter-writing. A case study in the distinct uses of early modern epistolary politeness. *Journal of Historical Pragmatics*, 5(2).
- Tiemessen, A. (1997). Openingen van Nederlandse telefoongesprekken in historisch perspectief. In L. Meeuwesen & H. Houtkoop-Steenstra (Eds.), *Sociale interactie in Nederland* (pp. 83-100). Utrecht: Isor.
- Tricht, H.W. van (Ed.) (1976, 1977, 1979). *De briefwisseling van Pieter Corneliszoon Hooft* (drie delen). Culemborg: Tjeenk Willink & Noorduijn.
- Warners, J.D. (1956-7). Translatio-Imitatio-Aemulatio. *De Nieuwe Taalgids*, 49, 289-295; 50, 82-88; 192-300.